

Коппель О.А.,
Пархомчук О.С.

Альтернативні концепції нового міжнародного порядку

УДК 327:8[061.1]

Коппель О.А.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Пархомчук О.С.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Дослідження заявленої проблематики актуальне, передусім, з огляду на глобальні зміни, які відбуваються в сучасному світі. В умовах постбіполярності погляди на світову політику зазнали чималих змін, що в основному було пов'язано з переглядом структури світополітичної системи з початку 90-х рр. ХХ століття. Визначення державами власних підходів до формування нового міжнародного порядку невід'ємно пов'язане з відповідним концептуальним баченням світової еволюції, яке визначається особливостями їх стратегічної культури. Їх ментальність поєднує як загальнолюдські, так і унікальні характеристики, які історично формувались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційної культури та інтегративної культури світового співтовариства.

Предмет нашого дослідження вивчався побічно як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці. Теоретичні і методологічні аспекти дослідження міжнародного порядку аналізуються, зокрема, в працях Е. Баталова, А. Богатурова, І. Валлерстайна, А. Кінга, Л. Міллера, Р. Робертсона, А.-М. Слоттер, П. Циганкова, С. Шергіна, Дж. Розенау, С. Хантінгтона; проблеми формування нового міжнародного порядку – в працях З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Літтла, М. Лебедевої, Ю. Пахомова, У. Грейдера, Я. Тінбергена, Д. Хелда, Н. Хомського та ін. Ці та інші дослідження заклали фундамент для застосування методологічних принципів і підходів у рамках парадигми порядків до політологічного аналізу його альтернативних концепцій з урахуванням впливу на їх формування особливос-

Статтю присвячено важливій науковій проблемі організації сучасної міжнародної системи, особливостям ієрархії її елементів і зв'язків між ними в умовах формування нового міжнародного порядку. Визначаються особливості формування нового міжнародного порядку, його глобальні тенденції та регіональні особливості. Особлива увага приділяється альтернативним концепціям нового міжнародного порядку, визначенню впливу на них стратегічної культури, місцю України в сучасному міжнародному порядку.

Ключові слова: міжнародний порядок, сучасна міжнародна система, суверенітет, новий світовий порядок, глобальні тенденції, глобальні держави, ісламизм.

Статья посвящена важной научной проблеме организации международной системы, особенностям иерархии ее элементов и связей между ними в условиях формирования нового мирового порядка. Определены особенности формирования нового мирового порядка, его глобальные

тенденции и национальная специфика. Особое внимание уделено альтернативным концепциям нового мирового порядка, определению влияния на них фактора стратегической культуры, месту Украины в современном мировом порядке.

Ключевые слова: международный порядок, современная международная система, суверенитет, новый мировой порядок, глобальные тенденции, глобальные державы, исламизм.

Dedicated to an essential scientific problem of international system organization, hierarchy specifics of its elements and correlation between them in the new world order forming. The peculiarities of new order composition and its global and regional trends are accentuated. Main attention is focused on alternative conceptions of the new world order within the strategic culture factor and Ukraine place in the new world order.

Key words: world order, modern international system, new world order, sovereignty, global trends, global states, Islamism.

тей стратегічної культури держав. Незважаючи на наявність певних напрацювань у цій сфері, загалом можемо констатувати відсутність узагальнюючих публікацій, які б були повністю присвячені вивченню предмету нашої статті.

У міжнародному житті стверджуються нові центри прийняття політичних рішень, зокрема КНР, Індія, деякі держави ісламського світу, здатні не просто впливати на вже існуючі правила «глобальної гри», але й доповнювати старі чи навіть визначати її нові правила. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз специфіки альтернативних концепцій нового міжнародного порядку, зокрема КНР, Індії, «ісламської концепції міжнародного порядку», що й зумовило мету нашого дослідження.

Авторський аналіз базується на визнанні того, що системний підхід відкриває нові можливості та перспективи для більш глибокого осмислення міжнародних відносин та прогнозування їхнього майбутнього розвитку. Оскільки системний підхід виявляється в трактуванні міжнародних відносин як цілісного явища, де існують закономірні зв'язки між його елементами, чітка ієрархія та сталі взаємозалежності, теорія міжнародного порядку як складова теорії міжнародних систем досліджує поведінку міжнародних акторів, яка випливає з їх взаємодії в межах системи.

Порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. Існує значна

кількість підходів до визначення сучасної системи міжнародної стратифікації держав як елементів міжнародної системи, зокрема виокремлення «глобальних держав» (З. Бжезинський), «світових держав», таких як США, ЄС, КНР, Японія, РФ та Індія, або «великих держав» – Китаю, РФ, Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії.

У сучасному світі США після розпаду біполярної системи залишилися єдиною наддержавою, найпотужнішою у військовому і політичному плані, вони відіграють найбільш активну роль у формуванні нового міжнародного порядку. Але їх лідерство буде піддаватися ерозії, зокрема з боку держав, які уособлюють інші цивілізації.

На сучасному етапі Китай та Індія є одними з найбільш динамічних держав, що розвиваються, що неминуче призводить до зміни їх ролі в системі міжнародних відносин. Найвищі у світі на останні десятиріччя темпи економічного зростання й активне залучення до світової господарської системи обумовили процес перетворення КНР із регіонального лідера в одну з провідних світових держав (глобальну відповідальну державу).

На обрання лідерами світової політики стилю дій у глобальному соціополітичному середовищі впливає їх бачення моделі міжнародного порядку в умовах посилення проявів кризи Вестфальської світополітичної моделі. Адже кожний соціум має детермінуючий імператив отримати в міжнародному середовищі достатньо влади й можливостей самореалізації з метою створення та підтримки порядку, найбільш безпечного для власного буття. Натомість похідна дивергенція спрямовує рух соціумів або до створення власної моделі (США), або до об'єднань чи груп, які мають споріднене бачення «ідеальної моделі» світоустрою (БРІКС), або, у випадку відсутності власного бачення такої моделі чи достатньої потужності для реалізації власної моделі, – до сполучень із сильним лідером чи лідерами, що мають таке власне бачення (Україна).

У ХХ столітті ідеї світополітичного регулювання формувалися в американо-європейській, переважно ліберальній традиції, їх створювали західні ідеологи. Категорія «міжнародний порядок» фіксує базові онтологічні ознаки міжнародних відносин, які найчастіше визначаються як система військово-політичних, політичних, економічних та інших відносин між державами та іншими учасниками світової політики, яка формує міжнародний порядок і взаємодію між акторами.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він найбільш успішно працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі

силових потенціалів наймогутніших держав. У той же час він зберігає своє значення, оскільки світ продовжує базуватись на державоцентричній основі. У результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує й ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Країни світ-системного ядра вживають спроби доповнити звід правил і принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок. Військова агресія РФ проти України і реакція на неї частини світової спільноти свідчать про прагнення Росії нав'язати власне бачення принципів організації нового міжнародного порядку, які базуються на праві глобальних держав порушувати норми міжнародного права, відмові від врахування інтересів середніх та малих держав, перегляді Ялтинсько-Потсдамського територіального устрою світу.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи і типологічної різноманітності її підсистем знайшла відображення, зокрема, в Г. Кіссінджера. Якщо у своїй роботі «Дипломатія» він висловлює точку зору, згідно з якою порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського «концерту націй», але баланс сил буде здійснюватись на глобальному рівні, то в подальших працях, зокрема «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» та «Світовий порядок», він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від приходиться до висновку щодо необхідності сформулювати концепцію порядку в межах окремих регіонів, прийнятну для інших, зауважуючи, що військово домінування в регіоні однієї тоталітарної держави загрожує міжнародним порядкам інших регіонів. Він визначає декілька рівнів порядку: як теоретичної моделі, зокрема на рівні окремого регіону чи цивілізації; на міжнародному порядку як практичному втіленню вказаних концепцій на значній частині території світу, настільки значній, що це може впливати на глобальний баланс сил [1].

Відсутність єдності поглядів наукової спільноти щодо ключових чинників формування сучасного міжнародного порядку, переформатування і розвитку міжнародної системи зумовили інтенсифікацію теоретизування щодо ролі та значення стратегічної культури як окремої характеристики акторів сучасних міжнародних відносин. В умовах зовнішньої агресії проти України ці дискусії виходять далеко за межі теоретичних розробок і обумовлені необхідністю збереження незалежної української дер-

жави і важливістю розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Після закінчення блокового протистояння головна увага дослідників була спрямована на такі проблеми, як характер сучасного стану міжнародної системи в цілому (зокрема, параметри полярності, параметри лідерства та структура і середовище міжнародної взаємодії); процеси зміни (динаміки) цих станів; регулювання та саморегулювання цих процесів. Виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переходу ліберальної демократії на домінуючі позиції у світі (Ф. Фукуяма). Але нагадаємо, що Вестфальська світополітична модель, яка з початку була моделлю європоцентриською, не була побудована на ціннісних орієнтирах, що надавало їй на той час безсумнівні переваги, оскільки цінності не можуть бути предметом обговорення і з них неможливі компроміси. Основою цієї моделі стали державні інтереси, з приводу яких компроміс є можливим. Її толерантність до внутрішньої організації елементів, які поступово до неї залучались, стала однією з причин того, що європоцентриський Вестфальський проект згодом перетворюється на глобальний, розповсюджується на інші континенти. Він проіснував більше 360 років, з яких вже майже 100 років, з точки зору багатьох дослідників, знаходиться в стані кризи, і зберігається до сьогодні, хоча і з певними модифікаціями.

Але свої правила діяли і в невестфальському світі, зокрема в довестфальських міжнародних системах. Стародавні цивілізації, зокрема китайська й індійська, не мають жодних комплексів перед Заходом – навпаки, вони є носіями власної системи моральних і суспільних цінностей. Зараз виникають «незахідні» альтернативні моделі міжнародного порядку, робиться виклик тим механізмам його регулювання, котрі були закладені в західному світі, з'являється все більша кількість їхніх альтернатив. До участі в його підтриманні, в якій раніше були задіяні держави західної цивілізації, залучаються й інші цивілізаційні центри.

Серед держав, які є проти однополярного світового устрою, відмітимо нових зростаючих потужних гравців, насамперед Індію і Китай. І не тільки тому, що вони самі претендують на роль окремих силових полюсів у новій розстановці сил, але й тому, що в традиційних світоглядних доктринах двох великих цивілізацій Сходу існують свої підходи до можливого міжнародного порядку. Крім того, вони хочуть бути вільними у впровадженні власних зовнішньополітичних курсів. Тому їх традиційним баченням є таке, що міжнародна система природно залишатиметься багатополусною, відкидаючи спроби на захист однополярного світу. За тенденції посилення конфліктної опозиційності лідерській парадигмі побудови глобального світоустрою її перес-тають сприймати як інтеграційний

імператив, що призводить до необхідності або чергової парадигмальної модифікації лідерської моделі, або самого лідера структурно-системних побудов на міжнародній арені, або зміни лідерської моделі взагалі.

Специфічні культурні та політичні особливості цих держав систематизуються авторами в рамках поняття «стратегічна культура», яке тлумачиться як сукупність світоглядних уявлень, ідей та типів поведінки, які витікають із спільного досвіду та історії і формують колективну ідентичність та відношення до інших груп, а також визначають характерні засоби для реалізації зовнішньополітичних цілей як відправну точку для будування гіпотез щодо наявності чи відсутності зв'язку між стратегічною культурою та механізмом прийняття рішень у зовнішній політиці. Зокрема, як індійська та китайська, так і ісламська стратегічні культури за своєю суттю не відповідають теоретичним моделям, які є звичними для західного сприйняття. Порівнюючи Китай і Сполучені Штати, Г. Кіссінджер зазначав, що спільним для них є визнання власної «особливої місії», відмінним – те, що Китай ніколи не підтримував американську ідею універсалізму для розповсюдження своїх цінностей в усьому світі [2]. Китай як держава з безперервною історією матеріальної цивілізації в п'ять тисячоліть і письмовою історією держави в 3,5 тисячоліття має багатий досвід реалізації власної зовнішньополітичної стратегії. Він уособлює велику цивілізацію і багато в чому саме завдяки спадковості і безперервності цивілізаційного розвитку посідає значну позицію у світових справах. Цивілізаційними особливостями Китаю є висока внутрішня гомогенність, незалежність, тривалість і стійкість китайської цивілізації. У певному сенсі його можна вважати одним із найстаріших глобальних проєктів, оскільки він володіє всіма проєктоутворюючими ознаками, а саме: проєктостворюючою територією (традиційна територія розселення ханьців), проєктоутворюючим народом (великоханьці), проєктоутворюючою ідеєю – (доктрина Центру світу – Піднебесної Середньої Імперії та «Волі Неба») та проєктоутворюючою елітою – чиновництвом, яке служить державі (раніше під керівництвом імператора – «Сина Неба», зараз цю функцію виконує ЦК КПК) [3, с. 162–163].

Традиційні цінності, уяви китайців про світ, місце та роль Китаю у світовій політиці й економіці виступають в якості фундаменту, який визначає його бачення нового міжнародного порядку. Частково вони спираються на традиції китаєцентризму, обґрунтуванні провідної ролі Китаю в регіоні і у світі в цілому. За тисячоліття існування китайської цивілізації Китаю ніколи не доводилось мати справу з іншими країнами або цивілізаціями, які були співставимими для нього за своїми масштабами та досконалістю. Протягом вісімнадцяти

з двадцяти останніх століть він переважав решту світу не тільки за кількістю населення і розмірами території, але й виробляв більшу частину світового ВВП.

Протягом більшої частини своєї історії Китай розцінював міжнародну систему, в якій він знаходився, як таку, що чекає його лідерства. Притаманні китаєцентризму вертикальні зв'язки в міжнародних відносинах були спроектовані на систему взаємовідносин Китаю із зовнішнім світом. Така природа системи відрізнялася від Вестфальської моделі, апробованої в Європі. До середини XIX століття китаєцентрична система була основою міжнародних відносин у Східній Азії, але згодом була зруйнована діями західних колоніальних держав. Міжнародні відносини в Азії характеризувалися значною увагою до збереження формальної ієрархії між регіональними акторами. Існуючий стан справ допускав неформальну рівність між сторонами. У Вестфальській Європі існувала інша традиція: держави-нації були формально рівні між собою, але практика доводила існування неформальної ієрархії.

На сучасному етапі керівництво країни підтримує концепцію «багатополярності» і побудови багатополярного світу, переходу від «вертикального світового порядку», в якому домінували західні цінності, до «горизонтального», де Китай стане нарівні із західними країнами як в економічному і політичному, так і в духовному сенсі. Такий підхід відбувається в межах поступового позиціонування Китаю в якості «відповідальної глобальної держави», точкою відліку чого можна вважати завершення холодної війни. У той же час Китай не висловлював претензій на статус глобальної наддержави, продовжуючи позиціонувати себе як країну, що розвивається, що певною мірою обмежувало зону його відповідальності. З точки зору китайських політологів, на сучасному етапі США мають перевагу над іншими державами, але тенденція до багатополярності знаходить відображення у формуванні нових полюсів багатополярного світу – США, Росії, ЄС, КНР, Японії.

З точки зору китайського керівництва, тенденція до багатополярності відображає прагнення багатьох держав світу до проведення незалежного політичного курсу і сприяє демократизації міжнародних відносин. У відповідності із цим акцент у зовнішньополітичному курсі КНР переносився з використання протиріч у системі міжнародних відносин у відповідності з концепцією «трьох світів» на участь Китаю в розбудові багатополярного світового устрою, в якому Китай мав би грати більш активну роль і затвердити себе в якості реального центру сили в міжнародній політиці. Більш важливого значення набувала економічна взаємодія і створення нових зовнішньополітичних концепцій, які надавали б змогу проводити китайську експан-

сію невійськовими засобами: концепції «мирного піднесення», «глобальної відповідальності», «концепції наукового розвитку», концепції «гармонійного світу». В основі нового курсу КНР була ідея «комплексної державної могутності», яка полягала в тому, що в сучасних умовах державна потуга визначається не тільки військовим потенціалом, але й виваженою зовнішньою політикою, рівнем соціально-економічного розвитку, економічним потенціалом.

На відміну від китайського, «індійський проект» не претендує на статус «глобального», хоча може збагатити теорію нового міжнародного порядку власними високими моральними принципами. Стратегічна культура Індії базується на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем – передусім індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Це, зокрема, «концепція єдиного світу», тобто сприйняття світу як цілісної єдиної родини, принцип «єдності в різноманітті», традиція толерантності, взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, «теорія ненасилля» (доктрина ахімси). Віддаючи пріоритет мирним засобам у вирішенні конфліктних питань, війна в індійців традиційно вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії із сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям. Індійське суспільство приймало і поглинало загарбників, використовуючи відкрите проголошення своїх вимог, громадянську непокору та відмову від будь-якого співробітництва з колоніальним урядом.

Особливої уваги і більш детального дослідження потребує і т.з. «ісламський проект», або «ісламська альтернатива». Іслам виступає як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуюча сила ісламської цивілізації. Іслам володіє підвищеною здатністю мобілізувати великі маси людей, на сучасному етапі є найбільш динамічною з усіх світових релігій. На користь глобальної ролі ісламу свідчить, зокрема, його детериторізація.

Специфіка мусульманської релігії визначається тим, що із самого початку іслам формувався як державна релігія, і цей стан є для нього найбільш природним. Іслам являє собою всеохоплюючу релігію. На відміну від християнства, котре в різні періоди своєї історії контролювало в тій чи іншій мірі суспільне життя, але ніколи не витискувало повністю світської влади, іслам заповнював усі сфери мусульманського суспільства, визначав характер економічних відносин, форми політичної організації, соціальну структуру, культуру і побут віруючих. Духовне життя в мусульманських країнах не було під контролем ісламу, а просто проходило в його рамках, було ісламським за формою і за суттю. Ісламська релігійна доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські і моральні принципи, але й приписи соціально-економічного

і політичного характеру. Ідейні течії в ісламі найчастіше класифікують на традиціоналістські та реформаторські, в останніх виокремлюють модернізм та фундаменталізм. Важливою складовою ісламського фундаменталізму є поділ світу на «територію ісламу» та «територію війни», концепції халіфату, утворення єдиної ісламської держави та джихаду, принципи ісламської солідарності, тобто власні принципи побудови нового міжнародного порядку.

Таким чином, формування сучасного міжнародного порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Він формується як порядок глобальної спільноти, як глобальний порядок на основі поєднання як загальнолюдських, так і унікальних характеристик, які історично форму-

вались на основі матеріальних та духовних цінностей традиційних культур та інтегративної культури світового співтовариства і потребують подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kissinger H. Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century / Henry Kissinger. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 352 p.
2. Kissinger H. 'World Order' / Henry Kissinger. – Penguin Press, New York : , 2014. – 452 p.
3. Киссинджер Генри: О Китае / Генри Киссинджер ; перевод с английского В.Н.Верченко. – Москва : АСТ, 2014. – 635, [5] с. – С.32, 100.
3. Ачлей А. Китайская грамота: что у китайцев не так, как у других, и как это знание применить с пользой для дела / А. Ачлей, А. Девятов, Д. Регентов (Интеллектуальный спецназ). – М. : ООО»Издательство «Волант», 2011. – 336 с.